

Christopher Marlowe

(1564 - 1593)

A XVI—XVII. század az angol drámairodalom fénykora. A kultúrtörténet a reneszánsznál tart. Az angol történelem a Tudorok uralma alatt lendülettel halad előre a polgárosodás útján. Amerika felfedezése Angliát a gazdasági földrajz központjává teszi. Az angol hajós kötheti össze legkönnyebben az amerikai nyersanyagot és az európai kontinens iparát. Ilyen körülmények között London hamarosan világvárossá duzzad. A kereskedelem pedig jó üzleti kapcsolatban van a kalózokkal. Az állam eltűri a kalózoknak azt a rétegét, amely a nyugalom kedvéért busás adót fizet zsákmányai után. Ahol a kereskedelem, az ipar, a hajósvilág és az üzletelni kezdő köznemesség virágzó életet alakít ki, ott a költészet, a művészetek, a színház szükségképpen virágzásnak indul. A polgárosodás a középkori egyháziasság helyett a világi témákat keresi. Az angol hajós hamar kerül közeli kapcsolatba Itáliával. Az ottani, most már reneszánsz ízlést, művészi stílust hamar átveszik és a maguk képére formálják. A költészetben Edmund Spenser az olaszokkal, spanyolokkal, portugálokkal, majd a franciákkal egyenrangú költészetet teremt. Nemcsak a gazdag polgárok, hanem a birtokos nemesek is szívesen pártolják pénzzel is, közönségként is a színházat. A század utolsó évtizedében Londonban 22 színház működik. Nem sokkal a nagy nemzedék fellépése előtt Thomas Kyd már divatos világi tárgyú, általában igen vérgőzös drámairodalmat kezdeményez, és utána nagyon hamar fellép a világirodalom egyik legszínvonalasabb drámaíró nemzedéke: előbb Marlowe, közvetlenül utána Shakespeare és alig néhány évvel később Ben Jonson. Az egész európai drámairodalomnak ezek a londoni esztendők jelentik a színház és a színjáték újkorának kezdetét.

Habár Kyddel megindult a színházi reneszánsz, az a nagy hatású angol dráma, amelynek formai következményeit mindmáig viseli a színműirodalom, egy történelmi másodperccel Shakespeare előtt, Christopher Marlowe-val kezdődik.

Abban az évben született, mint Shakespeare. Rövid élete vége felé jó barátságban is volt a két döntő hatású drámaíró. Marlowe már sikeres, sőt divatos színpadi szerző volt, amikor Shakespeare contaminatorként működött ugyanott. Ez a latinos kultúrájú korszak contaminatornak, azaz összevegyítőnek nevezte azt, akinek manapság dramaturg a neve. Shakespeare mint színpadi szerző abban az évben indul, amikor Marlowe tragikusan meghal. Hatása azonban mindvégig kimutatható a legnagyobb drámaíró művein. Úgy is mondhatjuk, hogy Marlowe kezdeményezi azt a drámaszerkesztési formát, amelyet hamarosan Shakespeare fog a legmagasabb színvonalra emelni.

A szenvedélyes pásztor kedveséhez

Jöjj velem, légy a kedvesem,

élvezzük ki a végtelen
erdők és hegyek örömet
s amit csak nyújt a domb s a rét.

Elülünk majd a bérctetőn,
alattunk nyájak a mezőn,
köröttünk zuhogó patak
s madrigált zengő madarak.

És ágyat rózsából s füvek
illatából vetek neked,
főkötődöt ezer virág
s öved hímezi mirtusz-ág.

És kapsz majd gyönyörű ruhát,
mit bárányok friss gyapja ad,
és szépen-szegett papucsot
és raja színarany csatot.

Zekéd szalma s repkény szövi
s korál s borostyán díszíti:
ha vonzza szíved szerelem,
jőjj velem s légy a kedvesem.

Pásztorok tánca s víg dalom
ébreszt majd minden hajnalon;
ha vonz a boldog szerelem,
jőjj velem, légy a kedvesem.

Szabó Lőrinc fordítása

Héro és Leander
A szerelmesek násza

Ekkorra már a partnál tapodott
Leander súlyos lábbal homokot,
s mégoly fáradtan sem pihenve meg,
a magányos toronyhoz sietett.
Ott kiáltozik, kopog és matat;
Héró meghallja: nincsen boldogabb
nimfa és pásztor se, a dob ha szól,
se delfin, mikor a matróz dalol.
Ágyából kiszökik; hogy meztelen,
mit bánja, csak az ajtónál legyen,

s felsikolt férfit látván csupaszon
(zsenge szűznek ritka látvány nagyon),
s a sötétbe rejtőzni elszalad:
de ékszer éjjel is ékszer marad,
s patyolatot is átizzó e test:
Leander követheti egyenest;
nyomában volt, de úzhette hiába,
gyorsan visszafészkelt az ágyba,
Leander meg a szélére rogyott,
és fogvacogva így sóhajtozott:
„Ha nem szeretsz már, szánj meg, én szerelmen
bocsáss ágyadba s kebeledbe engem,
e két kart tán megjutalmazhatod,
hogy érted hasította a habot,
annyi hullám tépázta meg fejem:
nyugalma már párnádon hadd legyen!”
Héró megszéppenten odébbfeküdt,
Leander a helyébe s ehelyütt
oly mennyei meleg öntötte el,
mitől az agyag is életre kel,
s mi lelket porból inkább égbe visz,
mint Mars kupájában nektári íz.

Kiss Zsuzsa fordítása.

Az élete felér egy túl fordulatos kalandregénnyel. A lángelme, a kalandor, a nyughatatlanság, a szüntelen tanulás és ugyanolyan szüntelen verekedés egyaránt jellemző egyéniségére.

Polgári családból származott. Apja készséggel fedezte tanulási szenvedélyét. Nagyon olvasott fiúként kerül a már akkor nagy hírű cambridge-i egyetemre. Papnak készül, természetesen anglikán papnak. Anglia nem sokkal azelőtt szakított Rómával és szembefordult a katolicizmussal. Idegenkedett azonban a Skóciában már otthonos kálvinizmustól is. Egy anglikánus pap, ha rátermett volt, könnyen lehetett világi méltóság is. Marlowe-ban joggal bíztak rokonai és ismerősei, hogy vagy nagy úr, vagy hírneves író, művész vagy egyéb írástudó lesz. A szenvedélyesség, verekedősség és nem utolsósorban a felettébb kedvelt ivás más útra terelte az életét. Egy éjszaka óriási diákverekedés kezdődött egy kocsmában. A csendháborító zajra a lakosság egy része az egyetem elé tódult és ott követelte, hogy intsék rendre a diákokat. A rektor is felriadt, felöltötte díszruháját és jelvényeit, hogy személyes tekintéllyel oszlassa szét a rend- és csendzavaró diákokat. A már eléggé részeg Marlowe elébe ugrott és zsebkésével hasba szúrta. Szerencsére a seb nem volt halálos, a bicskázó elég olcsón megúszta, de nemcsak a cambridge-i, hanem valamennyi angol egyetemről kitiltották. Erre ő jelentkezett a leghíresebb kalózvezérnél, Francis Drake-nél, és szolgálatába állt. Három évig volt feladatait kitűnően végző kalóz. Állítólag több sziget kifosztásánál játszott vezető szerepet. Közben azonban üres óráiban a hajófenéken vagy a fedélzet hátsó részén görög és latin drámákat olvasott, megismerte Kyd kezdeményező műveit. Az volt a véleménye, hogy ő

ezeknél jobbat tud írni. Meg is próbálta. Kalózkodó tevékenysége közben alapos meggondolás után felépítette „Nagy Tamerlán” címu kétrészes drámáját. A legfőbb újítás az volt, hogy nem ókori mintára, hatos jambusokban beszéltette a személyeket, hanem a beszédre sokkal alkalmasabb ötös és ötödféles jambusokban, rímek nélkül szövegezte a dialógusokat és monológokat. Ezt a rímtelen, jambikus versformát hívják azóta is mindmáig blankversnek.

Háromévi kalózkodás után Londonban kikötve felkereste Burbadge urat, a szenvedélyes színházszervezőt és színgazgatót, aki már ekkor tervezte a földgömből elnevezett Globe Színházat, amely hamarosan kiindulópontja lett az egész újkori színházkultúrának. Marlowe az elkészült drámát letette Burbadge elé. A kitűnő színházi szakember felismerte, hogy ezzel az előadásra nagyon is alkalmas színjátékkal valami merőben új kezdődik.

Az igen hosszú, kétrészes, mindvégig izgalmas Tamerlán dráma a középkori hódítóról, a Szamarkandban uralkodó Timur Lenkről szól. Marlowe a hajdani valóságnak megfelelően ábrázolja a hódítót, aki minden hatalmat, minden kincset, minden nőt a magáénak akar. Változatos életéről és végül szükségszerű haláláról szól a cselekmény. Formája, verselése előkészítette a hamarosan megjelenő Shakespeare módszereit. Nem volt olyan árnyalt lélekábrázoló, a társadalmi viszonyokat sem mutatta oly sokoldalúan, de nyilvánvaló volt, hogy Shakespeare is, jó néhány utód is tőle tanulta a drámaírás hatásos formai kellékeit. A bemutató azonnal sikeres volt. Marlowe Burbadge színházának háziszerezője lett. Ettől kezdve ugyanabba a „Hableány” nevű kocsmába járt, ahol a legnevezetesebb írók, költők, színészek voltak otthonosak. Az ő asztaluknál ült Francis Bacon, a legjelentékenyebb filozófus is. A királynő kegyence, a nagy hatalmú hadvezér, Essex gróf is szívesen elüldögélt a színészek, írók és egyéb művészek között. Sőt, a kalandos útjairól hazaérkezett Sir Francis Drake, a lovagi rangra emelt dicsőséges kalózvezér is szívesen beült a Hableányba. Ilyenkor minden italt o fizetett az éppen ott tartózkodó vendégeknek. Az egyre híresebb drámaíró és a már világhíres kalózkapitány kölcsönösen nagyra tartotta egymást.

A Tamerlán után gyorsan következtek a mindig sikeres tragédiák. Ezeknek irodalomtörténeti jelentősége, hogy szinte mindegyik kimutatható hatással van a következő kor és korok legjelentékenyebb drámaíróira. Így a „II. Edward” műfajilag előkészítette Shakespeare királydrámáit. A következő darab „A máltai zsidó”

uzsorás hőse közvetlen forrása volt Shakespeare Shylockjának. Írt egy viszonylag lírai hangvétellű szerelmi tragédiát az ókori mitológiából ismert karthágói királynőről, Didóról. De a Tamerlán után a legnevezetesebb és a legnagyobb hatású utolsó tragédiája a „Doctor Faustus”

. A nevezetes tudós-varázsló, szélhámos professzor alakja már a korai századokban is izgatta az írókat és költőket. A következő századokban azonban Marlowe folyton népszerű drámájának a hatása mutatható ki verses, prózai, drámai művek egész során. Több száz évvel az angol reneszánsz után Marlowe-nak ez a drámája újra meg újra megjelenik a különböző országok színházaiban. Goethe klasszikus drámai költeménye ugyanúgy ezt a színpadi művet tudhatja előzményének és részben forrásának, mint Lenau izgalmas elbeszélő költeménye, majd még később Thomas Mann nagy híré regénye.

A Hableány vendégei nemcsak elismerték, de némiképpen mesterüknek is tudták a fiatal

színpadi szerzőt, akinek költői és drámai erényei rövid évek alatt nőttön-nőttek. Szenvedélyes természete, mindig ütésre kész ökle, szakadatlan önművelése tiszteletet váltott ki írókban is, tudósokban is, katonákban és kalózokban is. Ha élete oly gyorsan, oly tragikusan nem fejeződik be, talán ő foglalja el azt az irodalomtörténeti helyet és rangot, amelyet nemsokára Shakespeare vívott ki.

Végzetére nem csak a Hableányba járt. Kedvelte a különböző matrózkocsmákat, a gyanús alakok társaságait. Kedvtelése volt a verekedés. Ismerősei ezt is tudomásul veendő sajátosságnak tekintették. Tudták, hogy olyan ember, akit ki lehetett hívni akár tudományos vetélkedésre, akár ökölvívásra.

Egy ízben pedig egy matrózlebujban két eléggé részeg tengerésztől elragadott egy leányt. Ebből verekedés lett. A két erős ember nekitámadt a nem kevésbé erős írónak. Olyan verekedés keletkezett, hogy a részegek és félrészegek körülállták őket. Amikor pedig Marlowe az egyik ellenfelét ökölcsapással földre terítette, a másik kirántotta kését és fejbe szúrta. Azonnal meghalt.

Olyan erőszakos volt élete és halála, mint tragédiáinak a hőseié.

Hegedűs Géza

*

Horgas Judit Monológ

Kit (1), fiam, beszélünk kell, és megkérnélek, hogy pár percig ne szöszmötölj a könyveiddel, hanem csak rám figyelj. Akár rá is gyűjthatsz (2), ha nem bírod ki, engem igazán nem zavar, ez a köteg papiros, ami közé bezártál, amúgy is bűzlik a dohányszagtól. Megszokja az ember, ha veled kénytelen egy fedél alatt lakni, már ha egyáltalán fedélnek nevezhető ez a málló mennyezet és lakásnak ez a mocskos kis lyuk, amin ráadásul Tom barátoddal osztoszol - és akkor erről a ti barátságotokról még nem is szóltam (3). De nem panaszkodni akartam, ezért igazán nem tartanálak fel, csak éppen május 30. van, és az előérzetem azt súgja, ezt a mi közös dolgunkat még ma el kell intézned, különben késő lesz (4).

Már lassan négy éve felém se nézel (5): amióta eladtad a letisztázott kéziratot a színháznak, és hatalmas sikert arattál, itt rostokolok összekeveredve mindenféle alakokkal, buzeráns királyokkal (6) és megalomán hódítókkal (7), vallási fanatikusokkal (8) meg ókori szeretőkkel (9) és ráadásul nemrég idelökted ezt a német kuruzslót (10), aki állandóan latinul beszél - igazán

elviselhetetlen. Eddig nem szóltam, de ma május 30. van, Kit, és te Deptfordba készülsz (11).

Talán különösnek találod, hogy éveken át némán tűrtem, de bevallom: eleinte megrészegett a siker. Igaz, hogy mindenki utált, és nem múlt el este, hogy ne vágta volna ocsmányságokat az engem alakító színész vörös parókás fejéhez (12) (szóban s olykor tettben is), de el kell ismernem, nagy formátumú figurának teremtettél, akit nem egykönnyen felejt el a néző. Főhős lehettem egy véres bohózatban (13), és rövid időre a sok gazember fölé emeltél, irányíthattam őket kedvem szerint, hogy a darab végén a csúcsról bukjak alá és egy üstben végezzem. Hallgattam eddig, de ma május 30. van, és Ingram Frizer különös parancsot kapott (14).

Félre ne érts: nem az bánt, hogy a darabod végén meghalok, hiszen tragédiát írtál, és én belenyugszom a döntésedbe. Hova jutnánk, ha minden szereplő kénye-kedve szerint végeznék, és a szerzők csak beteljesült szerelmekről, örökéletű uralkodókról és sikeres szélhámosokról írnának! Az ellen sincs semmi kifogásom, hogy zsidóvá tettél, bár őszintén szólva megkérdőjelezhető a magabiztosságod, hiszen, valljuk be, Kit, te még soha életedben egyetlen zsidóval sem találkoztál. Több mint háromszáz éve kitiltottak minket Angliából (15), és legfeljebb néhány kikeresztelkedett marrano (16) menekülhetett ide Portugáliából meg Spanyolországból. Amit olvastál vagy hallottál rólunk, a legendák és balladák (17) a gyerekgyilkos, kútmérgező (18) zsidókról persze szintisza hazugság, és bármibe lefogadnám, hogy Jacob von Königshofen strassburgi beszámolójáról nem tudsz, hogy fogalmad sincs, 1349-ben hogyan égették meg az ott élő kétezzer zsidót, mert nem találtak más magyarázatot az öldöklő pestisre, és különben is, az egész város a zsidók adósa volt, és az adóslevelek is velük égtek (19).. Minderről nem tudsz, sem arról, ami Konstantin császár első törvényei óta (20) történt, hogy a keresztények országról országra üldöztek, és újból és újból elvették mindenünket, gyilkosnak neveztek és árulónak meg júdásfajnak, de én mégsem haragszom, hogy zsidóvá tettél; valakinek ezt a szerepet is vállalnia kell, mert időről időre fel

kell áldozni egy-két bűnbakot, hogy a történelem kereke meg ne akadjon, és ezt te is tudod, Kit, mert ma május 30. van, és Eleanore Bull (21) kocsmájához hordókkal megrakott szekér érkezett, hogy feltöltsék a gyorsan apadó készleteket.

Mégis, mit gondoltál, miről gondolkodom fennhangon monologizálva, amikor újra és újra elmondatot, micsoda szörnyeteg vagyok? (22) Ki hallott már ilyen sületlenséget, hiszen tudhatnád, hogy épeszű ember könnyen talál kézenfekvő magyarázatot, bármilyen gazságot tesz, de miért járkálnék éjszaka betegeket gyilkolászni, ha nincs belőle semmi hasznom? Mint rendesen, itt is elvetted a súlykot (23), csak hogy az aljanép is értsen a szóból, mintha nem volna elég, hogy Barabásnak neveztél el, a gyilkosról, akit Jézus helyett felmentett a pészachot ünnepelő nép, mintha nem öröslene eléggé a kócos szakáll meg a izzadt paróka a színész fején, te újabb és újabb bizonyítékokat adsz: a tulajdon lányomat is meg kell mérgeznem, amikor apáca lesz, és bosszút állok szolgán (24) és nagyúron, papon és hadvezéren (25) egyaránt. Hiába gazfickó majd? minden szereplőd, a keresztények, a törökök semmivel sem kevésbé, mint a zsidók, a végén mégis Ferneze, a máltai kormányzó diadalmaskodik, aki a darab elején a zsidók vagyonából akarja megfizetni a törökök követelte adót, aztán fizetés helyett inkább rájuk támadna. Nincs igazság, még egy színdarabban sincs, de én nem haragszom, Kit, csak pár sort kérek, egy kis igazítást, vagy mondd kidolgozásnak, továbbgondolásnak, amitől a darab is csak teljesebb lenne, az alakom teltebb, erősebb és főleg

érthetőbb, mert a bosszúvágyam így csak nevetséges hözöngés, vérgőzös cirkusz, amiben a vöröshajú a bohóc. Csak pár sor, esetleg egy rövid monológ, amitől minden megváltozna, értelmet nyerne... Menned kell? Hát jó. Talán majd valaki más (26). Egy utolsó jó tanács: a helyedben, Kit fiam, ma este jól a szemembe húznám a kalapom (27).

- 1 Christopher Marlowe (1564-1593) drámaíró és költőt barátai Kitnek szólították.
- 2 Marlowe egyik elhíresült mondása, hogy "mind bolond, aki nem szereti a dohányt és a fiúkat" szerepelt az ellene felhozott vádak között, amikor perbe fogták istenkáromlásért.
- 3 Thomas Kyd, szintén drámaíró, Marlowe szobatársa az ellene indított per egyik tanúja - állítólag megkínózták, hogy ellene valljon, és a szobában talált istenkáromló kéziratot Marlowe művének mondja.
- 4 Marlowe-t 1593. május 30-án ölték meg.
- 5 Marlowe valószínűleg 1589-ben írta A máltai zsidót, és úgy tűnik, hamarosan be is mutatták, majd sok éven át nagy sikerrel játszották a művet.
- 6 Marlowe egy másik darabja a homoszexuális II. Edwardról szól.
- 7 Tamerlán, az egykori szkíta pásztor hatalmas birodalom felett uralkodó hódítóvá válik. Felemelkedésének és bukásának történetét Marlowe két részből álló, monumentális színdarabban írta meg.
- 8 A Párizsi mézszárlás című, töredékesen fennmaradt darabban Marlowe a Szent Bertalan-éji vérengzés történetét, a háttérben folyó politikai csatározásokat dramatizálta. Az Erzsébet-kori drámaírók (például Shakespeare) témaválasztására egyáltalán nem volt jellemző, hogy időben ennyire közeli eseménnyel foglalkozzanak (bár a mintegy 22 000 hugenotta legyilkolása 1572-ben történt, a protestáns-katolikus ellentét még húsz évvel később is mindennapos politikai problémát jelentett), ezért is jelentős, hogy a sok egyéb mellett titkos katolicizmussal is vádolt Marlowe éppen ezt választotta témájának. Rosszindulatúbb feltételezések szerint éppen azért tette, hogy a gyanút elterelje magáról.
- 9 Még cambridge-i egyetemista korában fordíthatta le Ovidius Amores-ét. 1599-ben, évekkel a halála után a canterburyi püspök parancsára nyilvánosan elégették a szeméremsértőnek ítélt művet.
- 10 Doktor Faustus Marlowe talán legismertebb darabja.
- 11 Marlowe halálának színhelye.
- 12 Az Erzsébet-kori színházi hagyományoknak megfelelően a zsidót alakító színész sárga vagy vörös parókat viselt.

13 Több Marlowe-kritikus úgy véli, A máltai zsidó csak akkor értelmezhető, ha nem tragédiaként, hanem véres bohózatként, ?farce?-ként olvassuk.

14 Ingram Frizer Marlowe gyilkosa, valószínűleg titkosügynök, és egyesek szerint megbízást kapott, hogy kocsmai verekedés ürügyén végezzen az íróval.

15 1289-ben a zsidókat elűzték Angliából.

16 Például Roderigo Lopez portugál marrano, I. Erzsébet királynő orvosa, akit 1594-ben kivégeztek, mert állítólag meg akarta mérgezni a királynőt. Ma sem tudjuk, igaz volt-e a vád, de az biztos, hogy az eset hatására az akkor már halott Marlowe darabja hihetetlen kasszasikert hozott, és erősen befolyásolta a zsidók elleni közhangulatot (talán az ítéletet is).

17 Rendkívül népszerű volt egy kisfiú, Hugh of Lincoln balladája, amelyben a gyermeket egy zsidó lány a házába csalja és vérét veszi.

18 A pestis okozta tüneteket sokan azzal magyarázták, hogy a zsidók megmérgezték a városok vízellátását biztosító kutakat.

19 A zsidóüldözések visszatérő, nem is titkolt oka volt, hogy az uralkodóktól az arisztokrácián át a polgárságig sokan tartoztak zsidó pénzkölcsönzőknek. Tulajdonképpen ebből a - mindenki által legitimnek tekintett - szituációból indul ki mindhárom, zsidót szerepeltető Erzsébet-kori színmű (Marlowe darabja mellett A velencei kalmár és Robert Wilson A három londoni hölgy című műve).

20 315-ben Konstantin hivatalosan Jézus Krisztus gyilkosainak nevezte a zsidókat és fokozatosan egyre több korlátozó törvényt hozott. Fia, Konstantinus folytatta munkáját, és "ártalmas szektának" nevezte a zsidókat.

21 Eleanore Bull deptfordi kocsmájában halt meg Marlowe. A tulajdonosnő egyébként a híres/hírhedt matematikus-varázsló, dr. John Dee rokona volt.

22 A második felvonás harmadik jelenetében Barabás, a máltai zsidó azzal kérkedik Ithamore-nak, a török rabszolgának, akit csak az imént vásárolt meg, hogy éjszakánként a városfal tövében meghúzódnó betegeket öldösi és kutakat mérgez meg.

23 Marlowe minden főhőse a szélsőséges túlzás áldozata, legyen az hatalom, tudás vagy szerelem utáni vágy.

24 Barabás megmérgezi saját szolgáját is, amikor az zsarolni próbálja.

25 Két kéjsóvár, pénzéhes pap is áldozataul esik és elárulja a keresztény máltai kormányzót éppúgy, mint a törökök hadvezérét.

26 Shakespeare hét-nyolc évvel később írja meg Shylock monológiáját: "Hát a zsidónak nincs szeme? A zsidónak nincs keze, szervezete, érzéke, érzelme, szenvedélye? nem ugyanaz a

táplálék táplálja, nem ugyanaz a fegyver sebzi, nem ugyanaz a baj bántja, nem ugyanaz a gyógyszer gyógyítja, nem ugyanaz a tél és nyár hűti és hevíti mint a keresztényt? Ha megszúrtok, nem vérzünk-e? ha csiklandoztok, nem nevetünk-e? ha megmérgeztok, nem halunk-e meg? és ha meggyaláztok, ne álljunk-e bosszút?"

27 Ingram Frizer egy törrel homlokán szúrta Marlowe-t a jobb szeme fölé.